

Maito mainiolta maistaa.
Äiti munat keittää, paistaa.
Niitä syö, niin kasvaa vartta!
Mutta namusia karta!

Kari Jagt, Aino Viertola ja Pekka Lahdenne

Rohkeasta kokeiluhankkeesta vakiintuneeksi osaksi hyvää hoitoa

Sairaalaklovneria – vakavasti otettavaa pelleilyä

Sairaalaklovneria on ammattitaiteilijoiden ja sairaalahoidossa olevan lapsen välistä vuorovaikutusta ja leikkiä, jossa tavoitteena on vaikuttaa positiivisesti lapsen ja perheen sairaalakokemukseen sekä vähentää sairaalahoittoa ja toimenpiteisiin liittyvää ahdistusta, pelkoa ja kivun kokemuksia. Toimintaa on ollut Suomessa jo yli 20 vuotta – se on nykyään säännöllistä, valtakunnallista ja vakiintunut osaksi lastenosastojen arkea ja hoitoprosesseja. Tuoreessa Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen Hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen (HYTE) toimintamallien arvioissa sairaalaklovnit saivat erinomaisen arvosanan: täydet viisi tähteä (1)!

Suomessa sairaalaklovnitoimintaa järjestää vuonna 2001 perustettu Sairaalaklovnit ry – Sjukhusclowner rf (www.sairaalaklovnit.fi). Sairaalaklovnitoiminnasta on tullut vakiintunut osa kaikkien Suomen viiden yliopistollisen sairaalan lastenosastojen arkea, minkä lisäksi klovnivierailuja tehdään ajoittain kuudessa keskussairaalassa. Vuonna 2022 toteutui 1 590 klovnityöpäivää, joiden aikana sairaalaklovnit kohtasivat noin 62 000 lasta, omaista ja sairaalan henkilökuntaa.

”Klovni myös sanoitti tilanteessa sitä, kuinka lapseni oli ihana. Se oli mulle äitinä todella tärkeää, että joku näkee mun lapsen ihanuuden eikä vaan sitä sairautta, toimenpiteitä ja infektiota. Se oli tärkeä hetki, koska jotenkin itsekin näki todella paljon vain sitä sairautta, koska se oli niin iso osa sitä arkea. Oli tärkeää myös itselle, että toisaalta tässä on ihan tavallinen pieni lapsi, eikä vaan sairaus.”

Solunsalpaajahoidon jälkeen lapsi ei halunnut kävellä ollenkaan ja hänet piti kantaa kaikkialle. Tippetelineen kanssa kaikki oli hankalampaa. Sitten klovni tupsahti huoneeseen ja kertoi tarvitsevansa liikkumiseen apua. Yhtäkkiä lapsi pomppasi reippaasti ylös sängystä ja alkoi auttaa klovnia kävelemisessä. ”Se oli ihana hetki”, äiti muistelee hymyssä suin.

Taustaltaan klovnit ovat esittävän taiteen ammattilaisia, pääosin näyttelijöitä, jotka yhdistys kouluttaa toimimaan sairaalaympäristössä. Artisteilla on työn vaatima hygieniaoosaaminen, ja heitä koskevat samat vaitiolo- ja turvallisuusvelvoitteet kuin muitakin lasten parissa osastoilla työskenteleviä. Hoitotyön ammattilaiset opastavat heitä lisäksi esimerkiksi työskentelyyn psykiatrisilla osastoilla, leikkaussaliympäristössä ja kivunhoidon parissa. Yhdistyksessä on nykyisin töissä yli 30 henkilöä, joista suurin osa vakituisessa työsuhteessa. Työntekijöistä 40 % on miehiä ja 60 % naisia, ikäjakaumaltaan sairaalaklovnit ovat noin 30–60 vuotiaita.

Kansainvälinen järjestäytynyt sairaalaklovnitoiminta on saanut alkunsa New Yorkista, jonne vuonna 1986 perustettiin osaksi Big Apple Circusta toimintamalli nimeltään Clown Care Unit (CCU). Sieltä haettiin oppia myös Suomeen, kun sairaalaklovnitoimintaa aikoinaan aluksi kokeilutoimintana käynnistettiin. Sairaalaklovneria on nykyään levinnyt laajalle; maailmanlaajuisesti vastaavaa toimintaa on yli viidessäkymmenessä maassa. Sairaalaklovnit ry on vuodesta 2017 lähtien ollut eurooppalaisen EFHCO:n

"Klovneilla on hyvä psykologinen osaaminen. He tietävät aina, miten vakavasti sairaan lapsen kanssa toimitaan ja miten haastavista tilanteista selvittää. Sairaalaklovnit tulevat juuri siihen tilaan, joka on täynnä epävarmuutta ja pelkoa, ja antavat voimaa lapsen käteen."

KUVA 1. Helli Hykkyrä ja lapsi.

(European Federation of Healthcare Clown Organizations) laatusertifioitu jäsen (2).

"Sairaalaklovni voima on niin valtava, että sitä voi ottaa mukaan kotiin. Se on sellainen pieni eväs, mitä voi aina ottaa esille, ja vähän niin kuin ladata siitä akkuja. Kun me valmis-taudutaan sairaalareissuun, voidaan käyttää sitä ajatusta, että kohta nähdään heidät ja on varmasti niin ihana taas touhuta yhdessä."

Punainen nenä kutsuu leikkiin ja vuorovaikutukseen

Sairaalaklovnitoiminnan tavoitteena on luoda myönteistä potilaskokemusta, edistää sairaalaviihtyvyyttä ja tarjota psykososiaalista tukea. Sairaalakloveria on keino lapsilähtöiseen ja tilanneherkkään vuorovaikutukseen leikin, mielikuvituksen ja improvisaation kautta. Sairaala-olossa on lapsen elämässä poikkeuksellinen tilanne ja kuormittavaa koko perheelle. Sairaalaklovni auttaa käsittelemään lapsen erilaisia tunteita leikin avulla, vie ajatuksia tarvittaessa muualle, tuo lohtua ja vahvistaa lapsen ja vanhemman sekä lapsen ja hoitohenkilökunnan välistä vuorovaikutusta. Leikin ja huumorin kautta stressi ja pelkotilat purkautuvat. Yksilötasolla muisto sairaalaklovnin kanssa kohtaamisesta voi kantaa pitkälle, helpottaa seuraavaa sairaalakäyntiä ja sitouttaa paremmin hoitoon.

Yhteistyö sairaalaklovnin kanssa vapauttaa

parhaimmillaan henkilökunnan resursseja kliiniseen hoitotyöhön, kun klovni huolehtii lapsen ja perheen valmistautumisesta ja emotionaalista tarpeista. Lapsi saa tukea sairaalaklovnin läsnäolosta ja tulee kokonaisvaltaisemmin kohdatuksi hoitotilanteessa. Klovni voi myös välittää hoitohenkilökunnalle tietoa lapsen toiveista ja auttaa niiden huomioimisessa. Kloveria edistää lapsen ja perheen osallisuutta hierarkkisen sairaalamaailman hoitoprosesseihin.

Sairaalaklovnit työskentelevät säännöllisten osasto- ja poliklinikkakiertojen lisäksi tukena erilaisissa toimenpidetilanteissa. Esimerkiksi Helsingin Uuden lastensairaalan leikkaus- ja anestesiaosastolla sairaalaklovnit ovat paikalla kaikkina arkipäivinä tukemassa lapsia ja nuoria toimenpidepäivän kriittisten vaiheiden aikana ja ovat siten usein läsnä myös leikkaussalissa. Yhdessä hoitohenkilökunnan kanssa on sairaaloissa löydetty erilaisia toimenpidetilanteita, joihin klovneja toivotaan mukaan tilanteita sujuvoittamaan. Klovnit toimivat tukena leikkaussalissaatosten lisäksi muun muassa nivel- ja luuydinpuntoissa, magneettikuvauksissa, hammastoitmenpiteissä ja päiväsaikalan toimenpiteissä.

Aina lapsen ehdoilla ja yhteistyössä hoitohenkilökunnan kanssa

Lähtökohtana kaikessa sairaalaklovnitoiminnassa on klovnin tilanneherkkyys ja läheinen yhteistyö hoitohenkilökunnan kanssa. Klovnit

toimivat aina lapsen ja tilanteen ehdoilla, joten potilashuoneiden kohtaamiset tapahtuvat vain, jos lapsi ja muut paikalla olijat niin toivovat. Samoin klovnielinten toimenpidetukea tarjotaan ainoastaan, jos se on lapsen ja perheen toiveen mukaista ja klovnielinten osallistumisen tavasta on sovittu yhdessä hoitohenkilökunnan kanssa. Kun haastavissakin hoitotilanteissa on kaikilta saatu ”lupa leikkiin”, voidaan yhdessä klovnielinten johdatteluna hyötyä leikeistä ja sen mahdollisuuksista. Klovni on saattanut kehittää vaikkapa avaruusteemaisen leikin toimenpiteen alkua odottaneen perheen kanssa, ja leikkaussalissa teeman äärellä leikkiä jatketaan ja usein teemaa jatkokehitetään yhdessä hoitohenkilökunnan kanssa samalla kun toimenpide etenee.

”Ajattelin, että en selviä siitä, että mä pyörryn, meen ihan paniikkiin ja sit se lapsi näkee mun hädän. Se oli ihana jäänmurtaja ennen matkaan lähtöä, kun sain nähdä, että lapsella on kaikki hyvin ja sitä naurattaa ja hymyilyttää ja että hänellä on rento olo ennen kuin lähdetään nukutushuoneeseen”.

Hoitohenkilökunnan on mahdollista kutsua klovneja mukaan tueksi hoitotilanteisiin. Klovneilla on tämän vuoksi käytössään sairaalakohdattaiset päivystyspuhelimet, ja klovnit pyrkivät vastaamaan aina mahdollisuuksien mukaan hoitohenkilökunnan erityistoiveisiin niin vuodeosastoilla, vastaanotoilla kuin toimenpidetilanteissakin. Usein esimerkiksi hoitaja saattaa arvioida, että jollekin perheelle klovnielinten läsnäolosta olisi tilanteessa hyötyä, ja klovni voidaan kutsua paikalle. Ihanteellisia tilanteita ovat sellaiset, joissa jo etukäteen on voitu perheen kanssa sopia vaikkapa tulevan toimenpidepäivän klovnituksesta. Monet toimenpidepelkoiset lapset, joilla on toistuvia sairaalakäyntejä, osavat nykyään myös etukäteen toivoa klovnielinten osallistumista toimenpidepäivään.

Tutkimusnäyttö sairaalaklovnerian vaikuttavuudesta

Vuonna 2020 julkaistussa systemoidussa katsauksessa käytiin läpi yli 100 sairaalaklovneriaan liittyvää tutkimusta, joista tutkimuksellisen

KUVA 2. Dolly Ding Dong ajelulla Vilin kanssa.

laatuksiteerien perusteella 24 valikoitui tarkemmin arvioitaviksi (3). Näissä tutkimuksissa oli analysoitu sairaalaklovnerian vaikuttavuutta yhteensä 1 612 potilaan aineistossa. Tutkimukset oli tehty erilaisin menetelmin yhdeksässä maassa. Päätemuuttujia olivat pelko, ahdistuneisuus ja kipu. Stressivasteen mittaamiseen oli muutamissa tutkimuksissa käytetty merkkiaineita, pääosin (syljen) kortisolia.

Nukutuskin hoitui ihan huomaamatta: ”Lapsi keskittyi klovneihin ja sit se olikin jo unessa”, äiti muistelee. Myös äidin oli helppo olla toimenpiteessä mukana, kun sai nähdä oman lapsen hymyilemässä ja nauramassa keskellä muutoin vakavaa aikaa.

Osa tutkimuksista arvioitiin liittyneen metodologisia haasteita, jotka saattoivat vinnouttaa tulosten tulkintaa. Suurimmassa osassa (11/13) satunnaistetuista, kontrolloiduista tutkimuksista vinouman riskiä pidettiin kuitenkin korkeintaan vähäisenä. Erityisesti näiden tutkimusten perusteella voitiin todeta, että hoitointervention yhteydessä joko yksin tai vanhemman kanssa sairaalaklovnerialle altistuneet lapset ja nuoret kokivat merkittävästi vähemmän ahdistusta.

”Kävi silleenkin, että vaikka oli huono päivä ja huono olo, niin sit kun sairaalaklovnit tuli paikalle, niin kylä se kikatus alkoi. Se auttoi unohtamaan kivun hetkeksi.”

KUVA 3. Lapsi, Kikka Kuusi ja Tolly von Tomera. Kuva: Pihla Liukkonen.

Kolmessa tutkimuksessa arvioitiin pitkäaikaissairautta sairastavia lapsia, jotka kokivat merkittävää stressin, kivun ja väsymyksen vähenemistä klovniin ansiosta. Tuoreessa 18 satunnaistetun, kontrolloidun tutkimuksen meta-analyysissä (joka oli osin päällekkäinen edellä mainitun systemoidun katsauksen kanssa) päädyttiin samansuuntaiseen päätelmään: sairaalaklovnit vähensivät merkittävästi lasten ja heidän vanhempinsa stressiä ja ahdistusta sairaalatoimenpiteiden yhteydessä (4).

”Klovnit veivät koko tilanteen ulos sairaalasta. Ympäristö ei enää muistunut mieleen, kun hetki oli niin hauska. Vahvimmat muistot sairaala-ajasta ovat sairaalaklovnit ja temput, joita he tekivät. Se hyvä mieli, joka heidän käynnistä jäi.”

Suomalaisessa tutkimuksessa oli mukana 70 lasta ja nuorta, joista 38 kohtasi klovniin laskimokanyloinnin yhteydessä (5). Potilaiden kokemuksia mitattiin uudella digitaalisella tutkimustyökalulla ennen laskimokanylointia ja sen jälkeen kysymällä heidän tunteitaan ja kanyylin asettamisen aiheuttamaa kipua (6). Vanhemmilta tiedusteltiin sairaalapäivään ja toimenpiteeseen liittyviä odotuksia ja tunteita. Tutkimus oli osa Aalto-yliopiston koordinoimaa Lapsushanketta (Lapsiperheen uudistuva sairaala

– potilaskokemus palvelupolkujen arvon kehittäjänä). Sairaalaklovniin läsnäolo toimenpiteessä vaikutti potilaan mielialaan positiivisesti ja lievitti sekä potilaan että omaisen jännitystä (5). Lapset kertoivat toimenpidetiklovin olleen parasta sairaalapäivässä.

Keväällä 2023 valmistui THL:n HYTE-toimintamallien arvio suomalaisesta sairaalaklovnitoiminnasta (1). Se sai parhaan mahdollisen arvosanan 5 (asteikolla 1–5). THL:n arvion mukaan sairaalaklovnieria on ”Erinomaista lapsilähtöistä vakiintunutta toimintaa. Lapsipotilaille suunnattu sairaalaklovnitoiminta on kansainvälistä toimintaa, ja sen vaikutukset ovat laajalti tunnustettuja.” Arvioinnin pohjana toimi sairaalaklovnitoiminnasta laadittu laaja toiminnankuvaus sekä viime vuosien aikana kerätty tutkimus- ja vaikuttavuustieto. Arvioinnista vastasivat lääke- ja hoitotieteen asiantuntijat.

Yliopistosairaaloiden hoitohenkilökunnalle toteutettiin vuonna 2021 laaja kyselytutkimus, joka liittyi hoitohenkilökunnan näkemyksiin sairaalaklovnitoiminnan vaikuttavuudesta. Mukana tutkimuksessa olivat kaikki viisi yliopistosairaala, ja vastauksia saatiin yli 400. Vastaajista 93 % oli täysin tai osin sitä mieltä, että sairaalaklovnit vaikuttavat myönteisesti lapsen potilaskokemukseen ja että lapsi nauraa ja vapautuu sairaalaklovin ollessa läsnä.

Sairaalaklovnitöiminnan kustannusvaikuttavuudesta on niukasti tutkimustuloksia. Suomalaiseen opinnäytetyöhön liittyvän tutkimuksen mukaan klovnin läsnäolon ei havaittu vaikuttavan laskimokanyloinnin kestoon (6). Tuoreessa israelilaistutkimuksessa verrattiin farmakologisen sedaation ja klovnin (ilman sedaatiota) vaikutusta lapsen virtsakatettrin asentamisen yhteydessä (7). Kivun ja ahdistuneisuuden kokemuksessa ei ollut eroa ryhmien välillä. Sen sijaan toimenpiteen ja hoidon kokonaiskesto sairaalassa oli merkittävästi lyhyempi klovni-ryhmässä, mikä liittyi lääkkeettömään hoitota-
pahtumaan.

Sairaalaklovnerian kustannusvaikuttavuudesta tarvitaan lisää tutkimuksia ja kekseliäitä tutkimusasetelmia. Kun lapsi saadaan tutkituksi ja hoidetuksi ilman pakkoa ja useita kiinnipitäviä aikuisia, voidaan hoidon tulosta joka tapauksessa pitää inhimillisesti erinomaisena.

Sairaalaklovnit-sovellus ja muita uusia toimintamuotoja

Vuonna 2022 julkaistiin maksuton Sairaala-klovnit-sovellus, joka on kaikkien halukkaiden vapaasti ladattavissa. Sovelluksessa esitellään kaikki Suomen sairaalaklovnit kuvin, kaverikirjavastauksin ja videoin. Sovelluksen käyttäjä voi luoda oman klovnihahmonsa, valita sille erilaisia asusteita, keksiä nimen, antaa itselleen pisteitä erilaisissa klovnitaidoissa ja vastata klovni-
en kaverikirjakysymyksiin. Sovellus sisältää Tiktok- ja muita videoita, ja pieniä podcasteja pääsee kuuntelemaan Klovniratiosta. Sovelluksesta löytyy myös monen käyttäjän suursuosikki pierugeneraattori. Sovelluksen ytimenä toimii suljettu viestittelyominaisuus Palloposti, joka mahdollistaa lapsen omaehtoisen yhteydenpidon klovniin silloinkin, kun klovni ei ole fyysisesti läsnä sairaalassa tai lapsi on esimerkiksi kotihoitojaksolla.

Klovni-
en digitaalista läsnäoloa mahdollistaa myös ”Etäpätevät klovnit” -toimintamuoto, jossa yhdessä hoitohenkilökunnan kanssa järjestetään klovni-
en videopuheluita kotisairaalan potilaille tai lapsille, jotka ovat kotihoitojaksolla. Ajoittain klovnit tekevät myös fyysisiä kotikäyntejä pitkäaikaispotilaiden luo.

Sairaaloissa oma erityinen klovnitöiminnan kohderyhmä ovat autismin kirjon lapset, joiden parissa tehtävää työtä on viime vuosina kehitetty yhdessä hoitohenkilökunnan kanssa erillisenä EU-rahoitteisena hankkeena. Hankkeen parissa on kehitetty työkaluja ja tekniikoita, joilla edesautetaan vuorovaikutusta autismikirjon lasten kanssa klovnerian keinoja hyödyntäen.

Lisäksi säännöllistä klovnitöimintaa järjestetään lasten ja nuorten psykiatrisilla osastoilla Kuopiossa, Tampereella ja Turussa. Vuodelle 2024 on saatu rahoitus Oulun Konstiin, joka on vaativia erityistason palveluita tarjoava kehitysvammapalvelujen osaamiskeskus. Muissa kaupungeissa sairaalaklovnit kohtaavat kehitysvammapotilaita osana normaalia toimintaansa sairaaloissa.

Sairaalaklovnit ry:n ydintehtävä on toiminta yliopistosairaaloiden lasten ja nuorten parissa. Kolmen viime vuoden aikana yhdistys on erillisellä hankerahoituksella voinut käynnistää toimintaa jonkin verran myös ikäihmisten kohderyhmän parissa. Erityisesti kokemusta on kertynyt klovnikohtaamisista muistisairaiden ikäihmisten parissa. Ensimmäiset tutkimushankkeet tämän toiminnan vaikuttavuudesta

TAULUKKO. Palkinnot ja toiminnan merkkipaalu (8).

Vuosi	Huomionosoitus tai merkkipaalu
2023	THL: Sairaalaklovnitöimintaa lapsipotilaille -toimintamallin arviointi, arvosana 5 (asteikolla 0–5)
2023	Paras digitaalinen palvelu, Sairaalaklovnit-sovellus (Grand One, Pieni budjetti -sarja)
2021	Kulttuurin hyvinvointi -palkinto, Ylen Kulttuurigaala
2020	Clowning Connects Us – ClowNexus, Luova Eurooppa -kehittämishanke
2019	Sairaalaklovnit Suomessa – artikkelikokoelma Sairaalaklovnityöstä ja sen kehityksestä (8)
2018	Sairaalaklovnityön vaikuttavuustutkimus osana Lapsus-hanketta
2017	Prosenttiperiaatteen laajentaminen, toimenpidetöimnerian kehittäminen, hallituksen kärkihanke
2015	Lastenkulttuurin valtionpalkinto
2014	Elämän tähden -palkinto, Taysin valtuusto
2013	Duodecimin kulttuuripalkinto
2011	Terveystta taiteesta -palkinto, palkintoraadin puheenjohtajana arkkiatri Risto Pelkonen
2010	Suomen lääkäriiliiton 100-vuotisjuhlavuoden tukikohde

TIETOLAATIKKO.

Merkityksellisestä työstä huolimatta sairaalaklovnitoiminnalle on varsin pieni yhteiskunnallinen rahoitus, ja suurin osa työstä siihen liittyvine kuluineen rahoitetaan sairaaloiden omahoitosuosuksilla (lähinnä sairaaloiden saamista Lastenklonikoiden Kummien potilasviihtyvyyteen osoitetuilla lahjoitusvaroilla) sekä Sairaalaklovnit ry:n omalla varainhankinnalla (avustukset, yksityiset lahjoitukset, yrityssponsorit). Rahoituksen hankkiminen on kuitenkin hyvin suhdanneriippuvaista ja vaikeasti ennakoitavaa. Rahoitusmallin vakiinnuttaminen auttaisi sairaalaklovnitoiminnan pitkäjänteistä suunnittelua ja toteutusta. Tavoitteena on, että sairaalaklovnien läsnäolo voitaisiin jatkossa turvata jokaisessa yliopistosairaalassa kaikkina arkipäivinä. Klovnitoimintaa on mahdollista suunnata ja kehittää myös kaiken ikäisille ja terveydenhuollon eri kohderyhmille.

Lahjoita iloa lapsille!

Sairaalaklovnit ry:n keräystili:
FI26 8024 0710 1199 21 tai MobilePay 67 690
Keräyslupa RA/2020/833 voimassa 2.10.2020
lähtien koko maassa Ahvenanmaasta lukuun ottamatta.

Sairaalaklovnista on kehittynyt oma erityisosaamista vaativa ammatti, jossa jatkuvaa ammatillista kehittymistä tuetaan muun muassa säännöllisellä koulutustoiminnalla ja työnohjauksella. Toiminta on järjestetty siten, että kaikissa yliopistosairaalakaupungeissa on oma paikallinen klovnitiiminsä, mikä mahdollistaa työn paikallisen kehittämisen vastaamaan kunnan yliopistosairaalan tarpeita. ■

KARI JAGT, musiikin maisteri ja teatteritaiteen maisteri, toiminnanjohtaja
Sairaalaklovnit ry

AINO VIERTOLA, maa- ja metsätaloustieteiden maisteri, varainhankintajohtaja
Sairaalaklovnit ry

PEKKA LAHDENNE, lastentautien dosentti, hankejohtaja
HUS-yhtymä ja Helsingin yliopisto

ovat käynnissä. Lisäksi klovnit ovat ajoittain erityispyynnöstä toimineet myös aikuisten osastoilla sekä esimerkiksi perheiden parissa, joissa vanhempi on palliatiivisessa hoidossa.

Lopuksi

Suomalaisen sairaalaklovnitoiminnan kehittämisen nykytasolle on mahdollistanut läheinen ja luottamuksellinen yhteistyö sairaaloiden johdon ja hoitohenkilökunnan kanssa. Klovnitoiminta järjestetään aina sairaaloiden toiveen mukaisesti, ja pohjana toimii tiivis moniammatillinen yhteistyö sairaalaklovnien ja hoitohenkilökunnan välillä. Sairaalaklovnit ry:n perustamisesta on kulunut 22 vuotta, ja siinä ajassa yhdistys on kehittynyt alun vallankumoukselliselta tuntuneesta kokeilutoiminnasta nykymuotoonsa. Toiminta on saanut laajasti tukea yhteiskunnan eri tahoilta (**TAULUKKO**), mutta yhteiskunnallinen rahoitus on vielä ollut pientä (**TIETOLAATIKKO**).

KIRJALLISUUTTA

1. HYTE-toimintamalli 1/2023. Sairaalaklovnitoimintaa lapsipotilaille. Helsinki: THL:n arviointiraportti. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2023022728801>.
2. EFHCO quality label. European Federation of Healthcare Clown Organizations. <http://efhco.eu/quality-label>.
3. Lopes-Júnior LC, Bomfim E, Olson K, ym. Effectiveness of hospital clowns for symptom management in paediatrics: systematic review of randomised and non-randomised controlled trials. *BMJ* 2020;371:m4290.
4. Sliman RKA, Meiri N, Pillar G. Medical clowning in hospitalized children: a meta-analysis. *World J Pediatr* 2023;19:1055–61.
5. Karisalmi N, Mäenpää, K, Kaipio J, ym. Measuring patient experiences in a Children's hospital with a medical clowning intervention: a case-control study. *BMC Health Serv Res* 2020;20:360.
6. Mäenpää, K. Digital service for measuring children's patient experience of preoperative medical clowning. Väitöskirja. Espoo: Aalto Yliopisto 2018.
7. Raisin G, Cohen R, Galant O, ym. Medical clowns versus sedation for paediatric urinary catheter insertion – a randomised pilot study. *Acta Paediatr* 2023;112:1319.
8. Suutela H, toim. Sairaalaklovnit Suomessa. Tampereen yliopisto: Tutkivan teatterityön keskus 2019.